

IRODALMI ÉLETÜNK ES TÁRSADALMUNK ¹

AKÉRDÉS lényegében ez: jogos-e s mily határig a „tisza művészin kívül“ eső szempontokból magyarázni és értékelni az irodalom jelenségeit. Legfiatalabb irodalmunk „teljes értékre“, kollektív, szociális élményre és kifejezésre törő köreiben mind hangsúlyosabb lesz az életbe kapcsolódó „harcos“ irodalom hirdetése, a „ma írójának“ idézése, aki kibontakozik túlelemzett magánosságából, szervesen tartozik a tömegbe, keresi a történelmi helyzet értelmét, vall és vállal s a beszéd kedvéért lemond az alkotásról. Egyre erősebb ellentétbe kerülnek tehát a klasszikus, humanista művelődés harcosaival, kik az irodalom igazi életét nem külső harcban, pártok, osztályok erőviszonyainak mozgatásában látják, hanem a belső forrongásban, mely az író lelkében folyik, ki önmagát éli, és saját sorsában korát s az emberiséget, mely a költőben, íróban új szépségek teremtőjét látja.

Kétségtelen: az irodalom legalább oly mértékben szociális jelenség és tett, mint amily mértékben alkotás, önkifejezés és formaadás. Társadalmi közösségek vágyainak, konfliktusainak, élményeinek s ízlésének, a történelmi pillanatok problematikájának tükre, amint az alkotó egyén sem képzelhető talaja, környezete s kora nélkül. Társadalmi közösségek ideológiájának, ízlésének megtartója, nemzeti hagyományok hordozója, a történelmi folytonosság őrzője egyrészt, feltörő társadalmi rétegek hírnöke, társadalmi átalakulások, új közszellem és közízlés előkészítője másrészt. Mintegy öneszmélete, önmagára érzése a társadalmi s történelmi életnek.

Legutóbb utaltunk irodalmi életünk feszültségeire, melyeknek következtében mind nyilvánvalóbb, hogy a magyar író elszigetelődött, regénye, verse, essayje, cikke csak a vágyban, érdekekben, szándékban hozzá hasonlókhöz jut el. Vörösmartyt, Aranyt, Jókait egy egész nemzet, az összes kortársak lelkesedése s szeretete övezte, ma nincs írónk s költőnk, ki ne érezné Babits keserű igazát: „pártban fojtó a lég, ám párton kívül teljesen hiányzik“. S e pártok nem elsősorban az irodalom pártjai — a mű szegény, szinte kihullik a vitákból —,

¹ Itt irodalmi életünk arcvonalainak kialakulásával kívánunk foglalkozni. Az egyre jobban fejlődő irodalomszociológia fogalmi készlete helyett célunknak megfelelően közkeletűbb fogalmakat használunk a most nem térünk ki a nép, nemzet, faj irodalmi szerepének elvi kutatására, az irodalmi gondolat s fonna szociológiájának vizsgálatára, irodalmunk közönségének táji, felekezeti elemzésére, sem könyvtermelésünk, fogyasztásunk lényegében idetartozó problémáira, tudatában annak, hogy képünk nem lehet teljes és kimerítő.

² Magyar Szemle 1930. VIII. 333—346. 1.

hanem a világnézet, a társadalom, s nem egyszer a politika pártjai. Az a költő is, kit viszonylag legtöbbször mondanak magukénak: Ady, nemcsak hogy maga élte, gyötrődte társadalmi erők hallatlan küzdelmét, nagyközönségünk előtt ma is elsősorban társadalmi probléma; az Ady-kérdést minden esztétikai kérdésen felül „elnyomott osztályharcok szellentőjé”-nek tartják. (Toll, 1929. szept. 11.)

Ilyen társadalmi harc lényegében az is, amely lassú előkészületek után a Nyugat körüli harcokban nyert megnyilatkozást. E harcot újabban szeretik a magyar történelmi középosztály s a friss városi polgárság (a feudalizmus és burzsoázia) megütközésének nevezni, s némi joggal, mert jóllehet mindkét párt összetételében, eredet, milieu, műveltség, hagyományok és törekvések szerint határozott rétegződés állapítható meg, társadalomszemléletükben és életformájukban bizonyos rendi, illetőleg polgári jelleg le nem tagadható.

A XIX. századközép öntudatos és egységes magyar kultúrát hordozó osztálya az igen nagy részében magyar eredetű köznemesség. Vezérei az arisztokrácia reformkori nagy virágzásának második generációjából s abból a vagyonos nemesi rétegből kerülnek ki, mely a vármegyék intelligenciáját s a követek nagyrésztét adta. Ez osztály élete nagyrésztben még a vidéken folyik le. Hatvanhét után felszabaduló közéleti harcai csaknem kizárólag alkotmányos és nem társadalmi természetűek. Mint uralkodó történelmi osztály megszabja az ország társadalmi elhelyezkedését és szellemét; a jórésztben elmagyarosodó városi polgárság viselkedésében, célkitűzésében, nemzeti elgondolásaiban őt követi. Éppen úgy felolvad benne, mint az alsó társadalmi rétegek felemelkedettjei is, akiket ez az uralkodó réteg — feltéve, hogy életformájához hasonlítottak — rugalmas és enyhén arisztokratikus liberálisizmussal felvett tagjai sorába. Irodalmi ízlése, amennyiben politikai ellentétek (pl. a „48-as Petőfi” és a „67-es Arany” politikai szembeállításai) nem zavarták, alapjában egységes: régibb klasszikusai: Csokonai, Berzsenyi, Kazinczy s Vörösmarty mellett elsősorban nemzeti klasszicizmusunk, „népiből nemzetivé fejlődött”, általános tisztelettel s büszke nemzeti öntudattal övezett költészete határozza meg, mely a reális szemléletet tartózkodó idealizmussal, a nemzeti élményt általános emberi kitágulással tudta egyesíteni. Még melegen sugárzik Arany lassan hűlő, távolodó fénye, fel-felizzik Vörösmarty elhanyagolt lobogása, az ellenzéki politika hangosan idézi Petőfi-Tyrtaeus emlékét s mindent egybeölel Jókai nagy, ragyogó mesevilága, melyben magyarnak érezheti magát mind a magyar, mind a német, mind a tót s melybe csak lassan vegyít új, realisabb és ironikusabb színeket Mikszáth adomás, szelíd társadalomkritikája. E réteg emberideáljai, politikai felfogások szerint, némiképp politikailag szűkített skálán mozognak: a Kossuth-Petőfi típusától Mokány Berciig vagy a Deák-Arany jelleműtől Ladányiig. Írói ideálja is az egyenes, közéleti ember, a honfrierényekben gazdag, felelősségteljes, világos beszédű, az adomás és humor jó ízét meg nem vető, de nemes emberségű férfiú.

Ismeretes s többször vázolt folyamat, hogy miként szállja meg ez az anyagilag hanyatló, de hagyományainál fogva tekintélyét s állami

befolyását mindvégig megtartó osztály a tisztviselői pályákat, mint helyeződik át ennél fogva a századforduló társadalmi küzdelmeinek színtere a városokba, miként foglalják el lassanként az elmagyarosodott polgári elemek alaposabb, városibb műveltségükkel, nagyobb rátermettségükkel és rugékonyságukkal a vezető hivatalokat s mint gyengül ennél fogva hivatalban és szellemi téren a régi magyarság befolyása. Természetes, hogy az új emberanyag, annak ellenére, hogy elődei életstílusát, ízlését s irodalmi formáit átveszi, nem képes azokat ugyanazzal az életteljes élménytartalommal megtölteni, mint azok, kik ez irodalmat jóformán a semmiből megteremtették. De ösztönös szeretettel és ragaszkodással adózik neki, hisz megtalálja benne íróit, kiknek műveiben magyarnak érezheti s tudhatja magát. Nemsokára megjelennek saját képviselői is: a tótoktól, főpapjaikon kívül, Mikszáth, a németektől, a papság és tudomány nagy képviselői után, a két Rákosi s a legnagyobb: Herczeg Ferenc. A románság makacsul hallgat, akkor is, midőn Rákosi Viktor megkondítja Erdély hangtalan, elnémult harangjait. A parasztságból felkerülő elemek jóformán elvesznek osztályuk számára: az irodalom népi kapcsolatai lassan veszendőbe mennek, a parasztilág valami sajátos münépiességben jelenik meg, melynek alapszínét a városba szakadt falusi ember emlékei s a városi polgárság külső, ethnográfiai érdeklődése adják meg.

A középosztály számbeli gyors megnövekedése, belső átalakulása az alapjaiban még egységes nemzeti, társadalmi ideológián belül lassú átcsoportosulást hoz létre. A még meglevő birtokain s a megyei székhelyeken élő nemesi középosztály körében éles és határozott formát nyer a gentry: „egy hanyatló kor hanyatló szülöttje“, amint feltűnik a támadók és védők keresztüzében s amint megjelenik szelidebb vagy fanyarabb iróniával színezve Mikszáth s Herczeg műveiben, kik ma is ez ideológia legnépszerűbb kifejezői. Osztályöntudata, mely osztálygöggé és elzárkózássá válik, snájdig úrimodor etikettje, mely mindinkább reprezentatív külsőséggé vált, kezdi kiszorítani azt az áthevült, gyötrődő, elvi szépségű humanitást, nemes emberiséget, mely Kölcseytől Deákiig ez osztály legjobb őseinek hagyománya. E hagyomány azon kevesekben él tovább, kik a városokban egy alakulóban lévő magyar polgárság lehetőségeit izelve, mind erősebben érzik s értik ez osztály súlyos ízlésbeli, ethikai és társadalmi válságát. Mikszáth még csak megpillantja, Vajda, Arany László, a „Déliabok hőse“, már idegein érzi, Justh Zsigmond, Tolnai és Peteley már öntudatosítják a problémát: Reviczky Schopenhauerhoz, Péterfy a görögökhöz menekül előle. A régi magyarság városba szakadt úr és polgár közt hányódó rétege már nem volt a régi, de új, sajáté öntudatát, talaját s biztos életformáját még nem tudta megtalálni. Új emberanyagból áll, melynek életfelfogását már nem a régi magyarság hagyományai irányították. Ezek a régi, történelmi osztályé, melynek utolsó, mély, de megtört humanitású alkonyi énekese Vargha Gyula, elegáns, ironikus és fegyelmezett regényírója Herczeg Ferenc, falusi lírikusa Szabolcska Mihály volt, s mely a századfordulóban, midőn új rétegek önállósuló szelleme támadássá erősödött, még megmaradt erőit utólszor összefogta s felvette a harcot, sok ponton már inkább védekezve, mint

támadva, s utolsó nagy s szép lángjaival lobbant fel a háború előtt, hogy a régi Magyarországgal együtt ő is elzuhanjon. Mert ami ma még ebből az ideológiából él, az — még élő utolsó nagy képviselőm kívül — már csak mint hagyomány, tehát nem mint spontán, mai alkotás él s lényegesen átalakult, új színekkel színeződött, vagy, a régi nemes levegőjű udvarházakból kilépve, időszerűtlennek látszik az egyre határozottabb formát öltő polgárság életében.

Polgárságról szólunk, jóllehet határozott arculatú, városi öntudaton alakuló s régi hagyományokra visszatekintő magyar polgári műveltségről nyugateurópai értelemben nem beszélhetünk. Ha voltak is régi polgári városaink, magyar városi polgárságról nagyobb tömegekben csak az elmagyarosodás óta, tehát mintegy 80—90 éve beszélhetünk, s akkor is csak változott értelemben. Mert az anyagilag s kulturálisan mindegyre gyarapodó fővárosban, s a perifériák nagyobb városaiban végbemenő nagy társadalmi keveredésben egészen különböző s jórésztben új rétegek találkoztak s küzdöttek egymással: a nagyrészt idegen eredetű s elmagyarosodó városi lakosság, a lassanként szaporodó magyar kispolgárság, az egyre növvő tisztviselő-osztály, a városba szorult kis- és középnemesség, mely földbirtokosi, falusi jellegének emlékét a városban is tovább őrzi, a kialakuló magyar kapitalizmus és gyorsuló ütemű szellemi élet fiatal és nyugtalan szellemű zsidósága, a lassanként egyre határozottabban jelentkező ipari munkásosztály és az egyelőre hallgatag, öntudatlan, de el nem hanyagolható kisbirtokosság.

A századközép osztályokat egyesítő közös szellemiségében mind mélyebb repedések mutatkoznak: a magyar társadalom új s rendkívül mély társadalmi, erkölcsi és ízlésbeli ellentétek képét mutatja, melyek a XX. század első tizedében mind élesebbé válnak. Az ú. n. történelmi középosztály bekeríti házáat, régi liberáliszmusa kemény s szigorú formát ölt, s elősegíti ezzel a birtokon kívüli elégedetlenek lassú összefogását. Ezek megtalálják kifejezési lehetőségeiket is azokon az új területeken, melyeket a régi középosztály jóformán teljesen kicsusztatott kezeiből: az egyre befolyásosabb sajtóban, irodalomban, tudományban. Ennek a sokrétű, nyugtalan, két világ között lebegő városi lakosságnak radikális és forradalmi erői, elszórt kezdeményezések után egy új folyóirat: a Nyugat körül egyesültek. E forradalom rendkívül jelentős ízlésbeli s ethikai vonatkozásaira lesz még alkalmunk részletesen kitérni, most társadalmi vonatkozásai tűnnek szemünkbe. Legnagyobb íróit nem elsősorban ízlésbeli szakadék választotta el nemzeti szellemű középosztályunk széles rétegeitől — hisz nagyrészüket nem is olvasták —, hanem társadalmi s ezen túl politikai ellentét, mely egy szellem gyermekeinek tüntette fel mindazokat, kik a szakadék túlsó felén állottak. A Nyugat mintegy «egyesítette az elégedetleneket» és ezért szükségképpen választotta alapelveül a feltétlen írói szabadság mottóját. S valóban nagy ellentéteket egyesített: a magyar társadalmi rétegződés különféle képviselőit, világnézeti, társadalmi ideológokat rejtőzködő politikai forradalmárokkal, formaromboló ízlésforradalmárokat a szépség és klasszikus stílusművészet politikától távol álló humanistáival. Ez ellentétek erő-

játéka tele van európai nyugtalanságokkal: a magyar tó Európa forrongásait érzi, elsősorban azért az európai polgárságét, melynek régi biztos bázisai meginogtak s melynek irodalma új egység és öntudat hiányában esztéticizmusba, gúnyba és iróniába vagy a társadalmi harc tendenciáiba menekül. A Nyugat is lényegében ennek a magyar viszonyok között még bonyolultabb jellemű új polgári szellemnek kifejezése, jellemző vonásai: határozott, sokszor már türelmetlen individualizmusa, mely megadja kritikai állásfoglalásának teljesen szubjektív jellemét s nem egyszer vak zsenikultusszá fejlődik, teljes írói liberálizmusa, melynek határait haladó szellemén kívül lényegében a „tendenciátlan, politikamentes művészet“ elvei szabják meg, mely azonban nem zárja ki az állandóan készenlétben álló szociális és közéleti érzékenységek kifejlődését.

Ez alapszint első pillanatra az a friss és mozgékony radikális réteg határozza meg, amelyik a századforduló magyar zsidóságának elitjeként jelenik meg. Ismeretes s gyakran vázolt jelenség, hogy miképpen engedi át a régi magyar középosztály a friss lendülettel alakuló magyar kapitalizmus erősségeit a városokba húzódó zsidóságnak, s hogy mint nyer ez lassanként egyre nagyobb tért a kereskedelembe, a szellemi szabad pályákra, társadalomba, tudományba, művészetbe, irodalomba és sajtóba. Felemelkedő nagy tömege, melynek megfelelő mintaképet állítani nem tudott az uralkodó középosztály, nem akart, s ha akart volna is, nem tudott oly mértékben asszimilálódni, az irányt mutató középosztályban elhelyezkedni, mint az emancipáció utáni első generáció tagjai. (Pl. Fáik Miksa.) Hallatlan agilitással kereste ugyan a magyar elhelyezkedés lehetőségeit — Hertzl Tivadar, a cionizmus egyik vezére, a magyar zsidóságot „a zsidóság fájának száradó gallyaként“ aposztrofálta —, állandóan éreznie kellett azonban társadalmi háttérbeszorulását, a faji megkülönböztetés halkabb vagy támadóbb megnyilatkozásait, ugyanakkor, midőn már tekintélyes gazdasági, kulturális erőre és teljesítményekre hivatkozhatott. Ennek a hánykolódó, problematikus, de lassan öntudatosodó rétegnek, a harmonikusabb Kiss József után, első tipikus képviselője Bródy Sándor, ki erős magyarsága mellett már büszkén hangsúlyozza zsidóvoltát, ki először kezdi hangosabban feszegetni az új szociális problémákat. De csakhamar kialakul az öntudatosabb és szabadabb típus: a civilizáció, az európai nagyvárosok nemzetközi életritmusába kapcsolódó zsidó intellektuell, fejlett polgári igényekkel, európai vágyakkal, kapcsolatokkal s sokszor valóban európai távlatú látóhatárral. Az egyéniség, az izgató és radikális modor gondolat rugékony harcosa, aki mind több iróniával és elhárító gúnnyal nézi hagyományokkal kötöttebb s gyökeresebb környezetét s kinek európai típusát Thomas Mann oly találóan nevezte „Zivilisationsliteratnak“. De ez alaptípuson túl a vezető egyéniségek széles skáláját mutatja e réteg: a legkiötlőbb elvi harcosoktól, az éles és szubjektív kritikusoktól: Ignotustól és Hatványtól, az ideológ forradalmár Lukács Györgyön és Balázs Bélán, a nemzetközi dráma virtuózain: Lengyelen, Molnáron, a fanyar és mesterkéltségű lipótvárosi arisztokratán: Szomoryn, a háború előtti és mai Budapest jellemző tükrözöm: Heltain és társam át, a tiszta

irodalom makacs és papos fanatikusáig, Osváth Ernőig, s a mély és ritkasavú költőig: Füst Milánig és Gellert Oszkárig.

Ez intellektuális rugékonysága és szervezőképessége folytán fölényben lévő réteg csakhamar fölkereste s magához vonzotta az alakuló új polgárságnak azokat a keresztény elemeit is, melyek már nem asszimilálódtak a vezető középosztályhoz, vagy amelyek még fél lábbal benne állván, már kinőttek abból és magános elszigeteltségükben alig tudtak egymásról. E réteg előfutáiraival már találkozunk előbb is itt-ott. Reviczky pesszimizmusba s hangulatba feloldódó költészete, csak egyetlen kifejezése egész sor magánosán elkallódónak; Gárdonyi, ki szociális problematikával kezdi és az idealizált paraszton s a történelmen át ismét a társadalomnál végzi, egészen magába vonul. A századforduló magyar irodalmának legmagasabb művészi színvonalát és leeurópaibb problematikáját kifejező Ambrus Zoltán, ez az ízig-vérig individualista, finom és elegáns européer, kiszakad környezetéből és érdemtelenül elszigetelten marad. A Nyugat körül mind több és több tűnik fel közülük: a kritikus Schöpflin, ki először kezdi tudatosítani a kor irodalmának társadalmi mozgatóerőit, Kaffka Margit, kinek költészetében a halódó gentry legfájóbb búcsúéneke zeng, kiből először szabadul fel az új nőtípus; a vad, keserű és görög-tűznyelő debreceni: Oláh Gábor; Babits, ki régi dunántúli patricius családból jön, a klasszikus kultúra és a nemzetek feletti emberiség és szépség papjaként; Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád, kik nagyvárosi, neuraszténiás egyéniségük érzékeny és fájó világát egy csodálatosan finom zengésű stílus és formaművesség alkotásaiba oldják fel; Laczkó Géza, Flaubert sajátos magyar tanítványa; Juhász Gyula, ki végig kínlódta a kívülmaradottság minden keserűségét és elmerült az Alföld parttalan mélabújában. E nevek a típusokat jelzik, de jelzik azt a réteget is, amelyik mögöttük állt: a városi polgárságnak azt a részét, mely távol állott ugyan az élen ágáló forradalmároktól, de életfelfogásában, szépségideáljában mindinkább eltávolodott az uralgó középosztálytól, ha nem is vált még le róla s tovább hordozta is föléle táplált illúzióit. Tisztviselőkből, bírókból, tanárokból, ügyvédek-ből és orvosokból tevődött össze ez a réteg, kik egy igazibb, nyugatibb magyarságra áhítoztak s halk elégedetlenségük itt-ott érintkezett a birtokból kiszorult kisnemesség és a parasztságból és kispolgárságból felkerült s már nem asszimilálódott magyarok csoportjával. Ezek erősen ellenzéki, politizáló hajlamaikkal a társadalomban s irodalomban a nemzeti ellenzékét szólaltatták meg, s legnagyobb képviselőikben a magyar sorsprobléma legmélyebb élményéig jutottak el. Nagyobb csoportjaiknak nem az irodalom volt a lényeges, hanem az élet, a hatalom birtoklása, s nem is olvasóközönséget alkottak, hanem bázist, lököerőt, társadalmi és erkölcsi problémát. A kuruc ellenzék elégedetlenjei, a „lecsúszott urak”, a hétszilvafások, kik a kerítésen kívül maradtak, e „dacfaj”, melynek valóban talán utolsó felhördülését kiáltotta ki Ady: svábnak, gácsnak és zsidónak kenyér adatott. De vérbeborult szemmel ült a békédének asztalánál Móricz Zsigmond is, ki a parasztság és kispolgárság határáról jött, és ha nem is először, de az új viszonyok közt legmélyebben s legmerészebben látta a magyar-

ság, elsősorban a parasztság és a kisvárosi társadalom problémáit és a legkeserűbb, legszuggesztívebb írói erővel dobta őket a köztudatba, keserű képet festve a magyar életről s egy új, tisztultabb demokrácia felé utalva. Ennek a nemzeti ellenzéknek élére áll majd a forradalom után Szabó Dezső, ki végig hányódta a nyugati és a magyar kisvárosi polgárság egész problematikáját, hogy a parasztsághoz s a magyarság új, demokratikus szolidaritásához jusson. Adyn kívül e két író művei járultak legjobban hozzá a régi középosztály magyar küldetését illető illúziók lerombolásához. Míg ezekben a törekvésekben, melyek a középosztály alatti magyar rétegekkel keresték a veszendőbe ment kapcsolatokat, lényegében magyar nemzeti probléma bogoződött, addig a növekvő külvárosokban s a vidék ipari gócin szaporodó munkásság megmozdulásával kapcsolatban feltűnt az irodalomban a negyedik rend nemzetközi osztályproblémája: a szocializmus. A városi proletariátus problémái csakhamar megtalálják irodalmi kifejezésüket. A polgárságból hozzájuk közeledőkön, s a polgárrá halkuló Csizmadia Sándoron kívül csakhamar kiküldhetik saját rétegükből kinőtt vezéréket: Kassák Lajost, ki egyre erősebb ellentétbe kerül a Nyugat polgári ideológiájával és megszervezi az első forradalmat a Nyugat „konzervatívjai“ ellen.

De lett légyen ez irodalmi forradalom bármi sokrétű és önmagának ellentmondó, egy ponton találkozott a vezérek társadalomszemlélete: a gentry-ellenességben. S itt nyeri társadalmi magyarázatát az a vád, mely a Nyugat egész körét mindenestől nemzetközinek mondotta ki. A valóságban nem annyira Európa ütközött itt meg a magyarsággal — hiszen a konzervatívok vezérei voltak annyira európai műveltségűek, mint a forradaloméi —, hanem a magyar társadalom két nagy arcvonala harcolt egymással, s — eltekintve egy-két vészes elhajlástól — éppen a magyarságért. Nem az ország eladásáról volt itt szó, hanem azon új rétegek öntudatosodó új magyarságáról, melyek a századfordulóban emelték fel fejüket s a vezetőréteg mellett, s hovatovább annak ellenére, saját életüknek s vágyaiknak kívántak kifejezést és érvényt szerezni. Hogy a vád, mellyel a régi középosztály vezetői ez új irodalmat illették, Ady, Babits, Móricz, Kosztolányi és mások esetében igaztalan s alaptalan, ma már nem szorul bizonyításra. De a konzervatívok támadása sem volt — mint ahogy hírelt — a Haláltó támadása a kultúra ellen — hiszen a régi középosztály alkotott kultúrát s ápolta is hagyományait —, sem pusztán a hatalmon lévők támadása a feltörekvőkkel szemben. A haladó Nyugat nemcsak az Akadémiával ütközött össze, de a haladó magyarság nagy területeit sem tudta meghódítani. Közönsége Pesten kívül elsősorban a fiatalon megnőtt magyar városok: Várad, Arad, Temesvár stb. intelligenciájából került ki.

A Nyugat körül előállott társadalmi feszültség kiváltója a zsidóság volt. Asszimilációja vallási, világnézeti, társadalmi s történelmi okokból nem mehetett végbe. Egyre nagyobb intelligenciája nem találta meg a régi magyar irodalomban saját, bár asszimilált szellemének kifejezését, azt az utat, melyen át magyarnak, a magyar társadalom s szellemi élet valóban egyenrangú tagjának érezhette volna magát, mint ahogy megtalálta a magyarsághoz közelebb álló tót, vagy német, kinek közös

hagyományai, ízlése és életformája megkönnyítette a beolvadást. A zsidóság találta meg a Nyugatban azt az orgánomot, melyben szellemét kifejthette, melyben a magyar kultúra természetes részesének, egyenrangú magyarnak érezhette magát, sőt jobb magyarnak mint a gentry, ki ellen egyre súlyosbodó gyűlöletet szított társadalmi és politikai háttérbe szorulása s fojtottan izzó ressentimentja s ki ellen, íme, maga mellett hadba vonultatta egy európaibb s jobb magyarság első magyar forradalmárait s új polgárságának jóformán minden nagytehetségű íróját.

Viszont a Nyugatot, mely a politikamentesség jegyében állt ugyan, de mélyreható társadalmi, ízlésbeli s világnézeti forradalom kifejezője volt, radikálizmusa mellett továbbra is zsidósága miatt érte a hallgatólagos vagy nyílt gáncs. A támadás hevében nem egyszer már szinte szektárius egyoldalúságba lendült s elvakult, önérzetükben halálra sebzett vezérei mindjobban sodródtak a forradalom felé, melyben európai látkörükkel, intellektuális fölényükkel a vezetést a maguk számára biztosíthatni vélték, vagy legalább is egy új, számukra kedvezőbb társadalmi tagozódás és ideológia kialakulását remélték. A magyarság széles tömegei előtt magukkal sodorták a politikátlanokat s a magyarság radikális és forradalmi szellemű elégületlenjeit is, kik — mint mondták — „eladták magukat a zsidóknak.. Ennek a zsidóságnak adott hangot Ignotus támadása a Nyugat „nemzeti koncentrációja“ ellen, melyben vezető befolyását elveszíteni látszott.

A Nyugat körül pedig az osztályokra szakadt magyar intelligencia marcangolta egymást, E hallatlan intenzitású társadalmi harc költője Ady, ki végig gyötrődí annak minden feszültségét: polgár akar lenni, midőn makacs és duhaj vidéki nemes; ki felült a „rossz virágainak“, a városi dekadencia „finom remegéseinek“, midőn ős paraszt erők hördültek fel benne; ki egy új demokrácia jegyében kezet nyújt a nemzetiségeknek és a zsidóságnak, midőn a magyarság kinullázottságán sír; ki az Érből akar befutni az Óceánba, s az elnyomottak szószólójává lép fel, midőn konok, dacos és úri magyar individuálista, ki nem tud mégsem „beléd oldódni szent, gyötrött Sokaság“. Ez társadalmi helyzetének legjellemzőbb vonása s magyarázó momentuma az Ady-vitáknak, melyekben osztályok és világnézetek igyekeznek maguknak lefoglalni, midőn valójában egyik sem mondhatja magáénak költészetét.

A forradalom után, melyben a radikális intelligencia s a munkás-ság vezetői súlyosan kompromittálták magukat, a külföldön s a megszállott területeken húzódik meg az a „perifériairodalom“, mely különféle orgánumok után a Kolozsvárott megjelenő „Korunk“-ba szorult vissza, s „onnan énekel, onnan vádol“. Pesten azóta a „Népszava“, a „Munka“ és a „100%“ körül új munkásirodalom alakult, mely ez osztály zárt, feszültségekkel telt világából agitatori támadással növekedik ki és Kassák körül egész írógárdát termelt magának. Két csoportra tagozódik: „a munkás reformizmus irodalmára“, mely „szellemében nem hangsúlyozza az osztályállásfoglalást“ s a proletárirodalomra, mely az „osztályvonal“ tiszta és nyílt manifesztálását tekinti feladatának.¹

¹ Haraszi S.: A mai magyar irodalom ideológiai csoportosulásai. Korunk. 1930. március.

IRODALMI ÉLETÜNK homlokterében mégis értelmiségünk problémája áll. Arisztokráciánk szórványos —elsősorban erdélyi —kivételaktól és az új pénzarisztokráciától eltekintve, visszavonult szellemi és művészeti életünkből. E középosztály a vázolt félszázadban roppant véres kulturális keveredésen ment keresztül, a menekülők vándorlása következtében táji és vallási rétegződésében is oldódni kezd, a háborús forradalmak roppant veszteségei után eléri kulturális és anyagi válságának mélypontját. A háborúnak, a hadifogságnak, a forradalomnak, évszázados formák és világok összeomlásának élményeit hordja idegeiben, rendkívüli s áttekinthetetlen társadalmi és ideológiai átalakuláson megy át. A zavar éveiben, melyben a társadalmi rend és béke hiánya, az egyéni és országos veszély és az anyagi helyzet állandó bizonytalansága minden társadalmi kristályosodást jóformán lehetetlenné tett, irodalmi életünk átalakulása alig áttekinthető. A legnagyobb erélyű élmények és szuggesztiók: az ország vérbe és gyalázatba fulladása s a nemzeti újraépítés új orientációja természetessé tették, hogy a Nyugat, melynek vezetőit s szellemét az ország közvéleménye felelőssé tette a romlás felidézéséért, közönség nélkül maradt. A nemzeti visszahatás erői különféle kísérletek után a Napkelet körül csoportosultak, mely a megszállott területek íróival is, kiknek konzervatív és nemzeti szellemű rétege a Pásztortűz körül egyesült—, fenntartja az összeköttetést. Tartalmas és határozott kritikái rovatával széles körök ragaszkodását nyerte meg, s ma is sokat tesz egy új közízlés kialakítása érdekében.

Az a vita, mely először vetette fel újra irodalmi életünk csoportosulásainak kérdését: a kettészakadt irodalom vitája, lényegében az idősebb, negyven éven felüli generáció vitája volt. Gyökereire már utaltunk. Ami azóta történt, ha végérvényesen nem is, nagy vonalában likvidálta a vitát. Az újrászervezett Nyugatnak sikerült lassanként a középpárt szélesebb rétegeit meghódítania s nagy íróinak munkáit, írói harcainak eredményeit a nagyközönség szélesebb rétegeihez eljuttatnia. A történelmi középosztály ideológiájának és ízlésének kifejezői viszont, kiknek a magyar irodalomról vallott legszélsőbb felfogását legutóbb Császár Elemér fejtette ki, s kik tisztviselői osztályunk idősebb korosztályának úri, történelmi hagyományokat ápoló részére támaszkodnak, hajthatatlanok maradtak. Tartózkodó, ha nem is ellenséges álláspontot foglalt el a konzervatív magyar középosztályt képviselő Napkelet is, míg az erdélyi irodalom egész színskáláját egyesítő Erdélyi Helikon baráti és fegyvertársi jobbját nyújtotta. Határozott és éles ellenzékbe szorult azonban a befolyását és irányítószerepét féltő zsidóságnak Ignotus körül csoportosuló része, melyet egyelőre inkább a vereség érzése, mint határozott új célkitűzés tart össze, mely igazi átütőerejű tehetségeket egyelőre nem tud felmutatni, jöllehet egy időre, a közöttük valóban legtehetségesebb Zsolt Béla vezetése alatt, orgánumot is talál (Toll). De e csoport támadásai közt is feltűnt az a fegyver, mely a Nyugat politikátlansága ellen irányult s arra az új nagy csoportosulásra utal, mely már nem osztály, hanem generációs jelleget mutat: az ifjúságra.

Az ifjúság reformokra, önállósulásra törekvő ellenzéke ez:

a harmincévesek rétege. Célkitűzései még bizonytalanok tele belső ellentmondásokkal. „Bár még a régi középosztályban született, mégis nemcsak belső összefüggést nem érez a ma még fennlévő középosztály idősebb, hatalmi szervezetben élő tagjaival, hanem az elszakadásnak, soha oda nem tartozásnak következményeit is levonva, tudatosan akarja kifejleszteni kapcsolatát a középosztály alatt lévő társadalmi osztályokkal.“¹ A háborúból, forradalmakból és az összeomlásból új nemzetélményt hozott magával, mely az elszakított területeken kezd először öntudatosodni. A kisebbségi sorsra jutott magyarság, új helyzete kényszerűségében, tudatosítja az „alkotmányos“ és a „kulturális nemzetiség“ ellentétét, azt a tényt, hogy a magyar állam és a magyar népi kultúra határai nem fedik egymást. Keresi tehát a magyar kultúra egységét, forrásait, azt a bázist, melyen kisebbségi sorsa kultúráját felépítheti és megtalálja ezt egyrészt a szűkebb haza hagyományaiban: az erdélyi gondolatban, másrészt, mint az egész magyarságot egybefogó alapot: a népi, szorosabban: paraszti kultúrában. „A faji energiáktól duzzadó paraszti világban“ a magyar faji kultúra hordozóját, egyetlen bástyáját ismeri fel s e ponton kapcsolódik mint második íz az itthon is alakuló gondolatmenetbe. Ennek első tétele: a magyar középosztály, melynek emberanyaga „idegenekkel“ erősen kevert, „hibrid és degenerálódott“, nemzeti kultúráján erős rést ütöttek a beolvadtak öntudatlanul is működő hagyományai, faji atavizmusai és a főváros elidegenedő kultúrája. Nemzeti érzésében bizonytalan, a nép széles rétegei fölön gyökértelenül lebeg. Mai formájában nem képes tehát a magyarság sajátos készségeit, ösztönös faji erőit kifejezésre juttatni.

A parasztsághoz való irodalmi visszatérés kenős vágyból ered. A megújulásra vágyó kultúrember romantikus vágyából az ősi, természetes, ösztönös és pihent erők, „az örök föld“ után, mely a Szabó Dezsőtől inaugurált paraszthős mitológiáját termelte ki és melynek Bőjthe Jánost variáló alakjai hallatlanul elszaporodtak (pl. Bibó Lajos és mások műveiben stb.). Másrészt a magyarság kulturális megújulásának vágyából, mely az ősi sajátosan faji kultúra erőit, a magyar művelődés avarát keresi a parasztkultúrában, amelyik őrzi még, ha korhadásban is, a tavalyit, az ó fűvet, mi lent nőn és a fentről hullón lombot, midőn a sudár levelei már új szeleken hintáznak. E vágy szívesen hivatkozik a népzeneből születő nagy magyar zenei újjászületésre. Ez elképzeléseknek, vágyaknak s készségeknek egész sora szólal meg fiatal íróink műveiben: a népit és régít elválasztani sem tudó Féjánál, a népi formák első újracsendítőjénél. Erdélyi Józsefnél, a moderm erdélyi idilleket festő Bartalis Jánosnál, a saját gondolatformáit inkább formalizmusba, mint népiességbe oldó Simon Andornál, Tamási Áronnál és külföldi formáit parasztszármazása emlékeivel megtöltő Illyés Gyulánál, hogy ismét csak egyesekre utaljunk. De e lényegében irodalmi, szellemi célkitűzések mögön mind erősebb s tisztább megfogalmazást nyer az a társadalompolitikai megmozdulás, mely a parasztság szociális, gazdasági és erkölcsi problémáinak realitását teszi vizsgálat tár-

¹ Szekfü Gyula: Az ifjúság társadalomszemlélete. Magyar Szemle. VIII. 209 l.

gyává, nem csupán azért, mert ebben az osztályban látja a nemzeti ellenállás és megújulás legbiztosabb alapkövét, hanem mert érzi ez egyre műveltebb s önállósuló osztály hallatlan nemzettársadalmi jelentőségét. Ez állásfoglalás, mely, ideológiai zavaraitól s elgaloppozásaitól eltekintve is, éles ellentéteket váltott ki, bizonyosságul arra, hogy a paraszt csakugyan a nemzet szegénye, egyre népszerűbb az új fiatal intelligencia rétegeiben s az egyik vezér Kodolányi személyében már közvetlenül átjutott a munkás-szociálistáshoz, melynek városi vezérei pedig a parasztság felé meglehetősen gyökértelenek és tájékozatlanok.

Álljon azonban ez új irodalmi célkitűzések mögött a szociális összeütközések élménye, vagy a nemzet egész humánuma, legyen bár programja a magyarság sorsproblémájának öntudatosítása vagy „vádló, leleplező, agitáló, lázító, változtatni akaró dokumentumirodalom“, lényege s végső célja mindenképpen az irodalom aktivizálása és aktualizálása. Ethikai megmozdulás, mely minden, nagyobb közösségeket felrázó és átalakító, szellemi áramlat jelleme és erőforrása, mely először végletes ellentétbe kerül és kell is, hogy kerüljön minden esztétikummal.

És ettől nem szükséges megijedni. Az igazi irodalomnak nem fog megártani ez az ethikai lendület s társadalmi gyökereinek és kötelesegeinek felismerése. Az írás szociális tett, de szociális felelősség is. Való, hogy a költő, az „írástudó“ árulójává lesz hivatásának, művének, megbecsülésének s tekintélyének is, ha beadja derekát a Mának s a Tettnek, holott hivatása, hogy őrizze, védje, teremtsen s alakítsa a szépséget s a tiszta humanitást. De kötelessége, hogy lássa korát s korában a szenvedő, magával s a világgal küzdő embert, hogy az Igazság szolgálatába álljon, mely akkor is igazság, ha a mában él s a ma kérdéseire keres feleletet. S ily szempontból irodalmunk szomorú képet mutat. Minden elfogulatlan magyar s minden idegen szemlélő érzi, hogy társadalmi osztályaink között mily élesek az ellentétek. Ismert igazság, hogy „minél kevesebb a lehetőség az ellentétek természetes áthidalására, annál nagyobb a bizonyossága a forradalmi és eruptív megoldási kísérleteknek.“¹ Ez áthidalás, az egyre makacsabb osztályönzés és osztálygyűlölet feloldása, a védő, vádló és iránytmutató állásfoglalás kinek hivatása inkább, mint az íróé, aki kifejezést ad a nagytömegek nyugtalanságának, de irányítja s szítja is azokat? Íróink egy része sajtóságot távolságban látszik állni aktuális társadalmi problémakritikánktól, míg mások nem akarnak látni irodalmat irányzatosság nélkül. Nagyrésztük társadalomszemlélete csupán konvencionális elemek nyugszik vagy nem őszinte. Mélyrelyuló társadalmi regényünk vagy drámánk alig akad egy-kettő; az átlag problematikája öt, hat témán túl kimerül, részben azért, mert társadalmi kérdések feszegetését nem érzik időszzerűnek, vagy mert alkotóerejük kevés ahhoz, hogy konfliktusaikat egyéni megkötöttségükből kiemeljék s élettelt műve formálják, vagy mert társadalmi pártállásuk s osztályöntudatuk tendenciához, merev és tételszerű konstrukciókhoz vezet, vagy mert hazugnak tetsző s az élménynek igazoló lendületét nélkülöző felületes és tetszetős kompro-

¹ Ravasz László: Osztályellentét. Magyar Szemle. II. 226 l.

misszumokat kötnek. Minden esetben más térre tolják át a problémát és klisékkel dolgoznak.

Irodalmunk szociális lelkiismeretének megbénulása miatt a közszellemet hordozó közönségünk éppoly hibás, mint a kiadó, ki üzletét, az író, ki hírnevét, pozícióját, sokszor szűkös mindennapi kenyerét félti a kritikát nem tűrő közszellemtől, mint a kritikus is, aki nem tudja megvédeni sem az író szabadságát, sem legelőkelőbb szellemeinket némely vak támadók despotizmusával szemben, ki hagyja, hogy a „korfelelőség árulóinak“ nevezzék őket, mert az ötvösség, mívesség harcosai s egy új magyar kiegyenlítődesen munkálnak, ki nem tudja megvédeni a szociális kérdéseken és aktuálításokon túli költészetet, melyet fiataljaink egyrésze s méginkább az „osztályvonal kiépítői“ mértéktelen megvetésben részesítenek, nem látván, hogy értelmét és jelentőségét veszik el, midőn arra akarják kényszeríteni, ami a rop- hatok, manifesztumok, a publicisztika s a közéleti harc egyéb eszközeinek feladata.

Veszélyes és forradalmi dolognak látszik, de ki kell mondani, hogy irodalmunk nem tölti be szociális hivatását, s éppoly veszélyes és reakciós dolognak látszik, de ki kell mondani, hogy a művészi érték mint sajátos, önmagáért való valóság létezik s az írói, költői érték első- sorban számbajövő meghatározója. Vagy nem is veszélyes tán, hisz állandóan szaporodnak azok, kik szép általánosságban megállapítják a különböző „válságokat“. Holott nem a válság hírharangjai, a meg- állapítók hiányoznak, hanem az alkotó, ki túl a vitákon egybefogja mostani életünket, tendenciátlanul s mégis minden tendenciánál töb- bet használva. „Ember, ember, ember kívántatik.“

KERESZTURY DEZSŐ